

Identifying the Driving Forces of Tourism Development Using a Foresight Approach: A case study of Marand City

Saber Moradi Ghomsh¹, Mortezaali Mahdavi²

1. Department of Urban Planning, Mara.C., Islamic Azad University, Marand, Iran

Email: 1570182094@iau.ir

2. (Corresponding Author) Department of Geography and Urban Planning, Mara.C., Islamic Azad University, Marand, Iran

Email: m.a.mahdavi@iau.ac.ir

ARTICLE INFO

Article type:
Research Paper

Article History:

Received:

28 January 2026

Received in revised form:

3 April 2026

Accepted:

26 April 2026

Available online:

24 May 2026

Keywords:

Futures Studies,
Development Drivers,
Urban Tourism,
Cross-Impact Analysis,
Marand City,
MICMAC.

ABSTRACT

Urban tourism, as one of the most complex and dynamic sectors of the global economy, requires forward-looking planning and identification of key drivers of development. The present study aims to identify the drivers affecting the development of the tourism industry in Marand and analyze their impact and effectiveness with a futures research approach. The study is applied in terms of purpose and exploratory in nature, combining quantitative and qualitative (mixed) methods. Research data were collected through documentary studies, semi-structured interviews with experts, and the Delphi technique and analyzed using MICMAC software. The findings showed that out of 40 primary drivers in six physical spatial, natural environmental, cultural, socio-cultural, managerial, economic, technological and regional groups, ten key drivers including transportation infrastructure, natural attractions (Mishou Mountains), inter-regional accessibility, border location, private sector investment, national tourism policies, local government support, ecotourism development, historical monument protection and sustainable urban planning play the most role in the future of Marand tourism. The analysis of the cross-effects matrix showed that the system under study is of the type of "specific structure with low controllability by actors" and the bimodal drivers (highly influential and highly influenced) play the most important role in shaping future scenarios. In general, Marand tourism development is more oriented towards physical and managerial spatial indicators than anything else, and desirable scenarios require strengthening coordination between local, national, and private institutions.

Citation: Moradi Ghomsh, S., & Mahdavi, M. (2026). Identifying the Driving Forces of Tourism Development Using a Foresight Approach: A case study of Marand City. *Journal of Geography and Spatial Development*, 3 (1), 55-72.

<http://doi.org/10.22098/gsd.2026.19883.1133>

© The Author (s)

Publisher: University of Mohaghegh Ardabili

Extended Abstract

Introduction

Tourism development is widely recognized as an important driver of urban and regional growth, particularly in cities with strong natural, cultural, and geographical capacities. In recent years, foresight has emerged as an effective approach for identifying key development drivers, understanding complex interactions among variables, and exploring possible futures. Unlike traditional descriptive studies, foresight-based research helps planners and decision-makers recognize strategic factors and prepare for alternative development paths.

Marand, as one of the major cities of East Azerbaijan Province, has significant tourism potential due to its geographical location, natural attractions, physical expansion, and regional importance. However, despite these advantages, tourism development in the city has not been systematically analyzed through a future-oriented framework. In particular, the role of spatial and physical indicators in shaping tourism development requires further investigation. Accordingly, this study aims to identify the key driving forces of tourism development in Marand using a foresight approach and to determine the extent to which these drivers are associated with spatial and physical indicators. The main research question is: Which spatial-physical indicators have the strongest relationship with the key drivers of tourism development in Marand?

Methodology

This study is applied in purpose and exploratory in nature and is based on modern foresight methods. The research adopts a mixed-method approach, combining qualitative and quantitative techniques. Data were collected through documentary studies, field investigations, surveys, open-ended questionnaires, and semi-structured interviews. The study also employed the Delphi technique, structural equation analysis, and MICMAC analysis to identify, validate, and classify the main driving forces.

The participants consisted of experts, specialists, and urban managers of Marand.

In the exploratory phase, sampling was carried out through theoretical, purposive, and convenience methods, and snowball sampling was used to complete the expert network. Rather than relying on a fixed sample size, the study followed the principle of theoretical saturation.

The methodological process began with identifying tourism-related variables through literature review and expert consultation. These variables were then refined using expert judgment and Delphi rounds. Finally, MICMAC analysis was applied to determine the degree of influence and dependence among variables, and future tourism scenarios were formulated based on the relationships among the key drivers.

Results and Discussion

The findings show that tourism development in Marand is shaped by a complex and multi-layered structure of drivers. Among the various factors identified, spatial-physical and natural variables had the greatest weight and influence. This indicates that the future of tourism in Marand is strongly connected to the city's territorial and environmental characteristics rather than to a single economic or managerial factor.

The most important driving forces included transport infrastructure, geographical location and proximity to the border, urban landscape and visual quality, pedestrian and cycling routes, and parks and green spaces. These factors reflect the central role of physical accessibility, spatial attractiveness, and the quality of the urban environment in tourism development. In addition, the study identified several more strategic or vital drivers, including natural attractions, especially the Misheh Mountains, private sector investment, national tourism policies, local government support, ecotourism development, heritage protection, and sustainable urban planning.

MICMAC analysis showed that many of these variables fall into either the linkage or influential categories. In other words, they possess high levels of influence and/or dependence, which means that changes in these variables can trigger chain reactions

across the broader tourism system. This is an important finding because it suggests that tourism development in Marand cannot be managed by isolated interventions. Instead, coordinated action across infrastructure, environment, policy, and investment is required.

Based on the interaction of these variables, the study proposed three future scenarios:

Desirable Scenario

In this scenario, transport systems are improved, private investment increases, heritage assets are protected, and sustainable planning is implemented. As a result, Marand evolves into a stronger regional tourism destination with a distinct natural-cultural identity.

Static Scenario

In this scenario, tourism development continues to rely mainly on natural attractions without significant infrastructure improvement. Tourism remains seasonal and low in added value, and the city fails to fully capitalize on its potential.

Undesirable Scenario

In this scenario, regional cooperation weakens, investment declines, sustainability is neglected, and environmental and heritage resources deteriorate. This leads to environmental damage, erosion of cultural assets, and a decline in tourist appeal.

The results clearly indicate that the most favorable future is not determined by a single dominant factor, but by the configuration of relationships among multiple drivers. The balance between natural asset protection, access infrastructure, private investment, and policy coordination is essential for sustainable tourism growth.

Conclusion

The results highlight that tourism development in Marand is not determined by one isolated variable but by the interaction of spatial, natural, managerial, and policy-related drivers. The dominant role of spatial-physical factors shows that the physical environment of the city—its accessibility, visual quality, public spaces, and ecological assets—forms the foundation of tourism competitiveness.

This finding emphasizes the need for integrated urban and tourism planning.

The study further suggests that achieving a desirable tourism future for Marand requires balancing several strategic priorities: protecting natural attractions, especially the Misheh Mountains; improving accessibility and transport infrastructure; encouraging private investment; strengthening local institutional support; and implementing sustainable urban policies. Without such coordination, tourism development may remain fragmented and seasonal, and the city may fail to use its full potential.

In conclusion, the research demonstrates that the future of tourism in Marand is highly dependent on key spatial-physical and strategic drivers. A foresight-based approach provides a valuable framework for recognizing these drivers and planning for alternative futures. If supported by coordinated policies and investment, Marand can move toward a more sustainable, competitive, and attractive model of tourism development.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the scientific consultants of this paper.

شناسایی پیشران‌های توسعه گردشگری با رویکرد آینده‌پژوهی

مطالعه موردی: شهر مرند

صابر مرادی قمش^۱، مرتضی علی مهدوی^۲ ^۱- گروه شهرسازی، واحد مرند، دانشگاه آزاد اسلامی، مرند، ایران. رایانامه: iau.ir@1570182094^۲- نویسنده مسئول، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد مرند، دانشگاه آزاد اسلامی، مرند، ایران. رایانامه: m.a.mahdavi@iau.ac.ir

چکیده	اطلاعات مقاله
گردشگری شهری به عنوان یکی از پیچیده‌ترین و پویاترین بخش‌های اقتصاد جهانی، نیازمند برنامه‌ریزی آینده‌نگرانه و شناسایی پیشران‌های کلیدی توسعه است. پژوهش حاضر با هدف شناسایی پیشران‌های مؤثر بر توسعه صنعت گردشگری شهر مرند و تحلیل نحوه اثرگذاری و اثرپذیری آن‌ها با رویکرد آینده‌پژوهی انجام شده است. مطالعه از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت اکتشافی با ترکیب روش‌های کمی و کیفی (آمیخته) صورت گرفته است. داده‌های تحقیق از طریق مطالعات اسنادی، مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته با خبرگان و تکنیک دلفی گردآوری و با استفاده از نرم‌افزار MICMAC تحلیل شدند. یافته‌ها نشان داد از میان ۴۰ پیشران اولیه در شش گروه کالبدی فضایی، طبیعی زیست‌محیطی، فرهنگی اجتماعی، مدیریتی اقتصادی، فناوری و منطقه‌ای، ده پیشران کلیدی شامل زیرساخت‌های حمل‌ونقل، جاذبه‌های طبیعی (کوه‌های میشو)، دسترسی بین منطقه‌ای، موقعیت مرزی، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، سیاست‌های ملی گردشگری، حمایت دولت محلی، توسعه اکوتوریسم، حفاظت از آثار تاریخی و برنامه‌ریزی شهری پایدار بیشترین نقش را در آینده گردشگری مرند ایفا می‌کنند. تحلیل ماتریس اثرات متقاطع نشان داد سیستم مورد مطالعه از نوع «ساختار خاص با قابلیت کنترل پایین توسط بازیگران» است و پیشران‌های دو وجهی (تأثیرگذار و تأثیرپذیر بالا) مهم‌ترین نقش را در شکل‌دهی به سناریوهای آینده دارند. به‌طور کلی، توسعه گردشگری مرند بیش از هر چیز به شاخص‌های فضایی کالبدی و مدیریتی گرایش دارد و سناریوهای مطلوب مستلزم تقویت هماهنگی میان نهادهای محلی، ملی و خصوصی است.	نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۱/۰۸ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۱/۱۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۰۶ تاریخ چاپ: ۱۴۰۵/۰۳/۰۳ واژگان کلیدی: آینده‌پژوهی، پیشران‌های توسعه، گردشگری شهری، تحلیل اثرات متقاطع، شهر مرند، MICMAC
استناد: مرادی قمش، صابر و مهدوی، مرتضی علی. (۱۴۰۵). شناسایی پیشران‌های توسعه گردشگری با رویکرد آینده‌پژوهی مطالعه موردی: شهر مرند. <i>مجله جغرافیا و توسعه فضایی</i>، ۳ (۱)، ۷۲-۵۵. http://doi.org/10.22098/gsd.2026.19883.1133	
ناشر: دانشگاه محقق اردبیلی	© نویسندگان

مقدمه

برنامه‌ریزی و مدیریت فضاهای شهری امروزه بیش از هر زمان دیگری نیازمند اتخاذ دیدگاه‌های سیستمی و آینده‌نگرانه است تا بتوان با شناسایی محرک‌های کلیدی توسعه، استراتژی‌های مناسب را در جهت پیشبرد اهداف شهری به کار گرفت. در این میان، گردشگری به عنوان یکی از مهم‌ترین محرک‌های شهری، مدت‌هاست که کانون توجه برنامه‌ریزان قرار گرفته است. گردشگری به صنعتی پیچیده تبدیل شده که بیش از هفتاد سازمان دولتی و خصوصی با آن درگیر هستند و ارائه هر طرح جامع و برنامه‌ریزی شده‌ای مستلزم اتحاد و همکاری تمامی نهادهای مرتبط از طریق تشکیل کمیته‌های مشترک است (شمس، ۱۳۹۵). گردشگری اکنون به عنوان یکی از ابزارهای محوری توسعه در جهان شناخته شده و پیش‌بینی می‌شود در قرن بیست و یکم به بزرگ‌ترین صنعت جهانی تبدیل شود (Thabet, 2007: 3) بی‌تردید، بسیاری از کشورها در رقابتی نزدیک به دنبال کسب منابع و مزایای بیشتر اقتصادی، اجتماعی و سیاسی از این صنعت هستند (هال و جان، ۱۳۸۷: ۱۷). گزارش شورای جهانی سفر و گردشگری در سال ۲۰۱۹ نشان داد که سهم گردشگری حدود ۱۰٫۴ درصد از تولید ناخالص داخلی جهانی و ۳۱۹ میلیون شغل (معادل ۱۰ درصد کل اشتغال) را در بردارد (Bires, 2020: 1). از این رو، کشورها در سیاست‌ها و برنامه‌های خود به گردشگری به عنوان ابزاری مؤثر در تداوم توسعه سیاسی، فرهنگی و اقتصادی توجه ویژه مبذول می‌دارند (ختایی، ۱۳۹۰: ۳). با این حال، گردشگری صنعتی است که توسعه آن نیازمند شناخت (میلز، ۲۰۰۲: ۶) و آگاهی کافی از عوامل مؤثر اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در هر منطقه است (زرآبادی و همکاران، ۱۳۹۲: ۲). امروزه صنعت گردشگری از یک سو راهکاری برای درآمدزایی و شکوفایی اقتصاد دولت‌ها و ملت‌ها و از سوی دیگر عاملی برای توسعه و آبادانی مناطق مختلف جهان محسوب می‌شود (ابراهیم‌زاده، ۱۳۹۰: ۶). به گونه‌ای که این صنعت سومین پدیده اقتصادی پویا و در حال توسعه پس از صنایع نفت و خودرو به شمار می‌رود. کشور ایران با دارا بودن جاذبه‌های فراوان طبیعی، تاریخی و فرهنگی از مناطق پراستعداد در این زمینه است (کاظمی، ۱۳۸۶: ۱). تاریخ، ایران را به عنوان یکی از کهن‌ترین تمدن‌های جهان می‌شناسد و از نظر وسعت، هجدهمین کشور دنیا است که جایگاهی منحصر به فرد در نقشه جهانی گردشگری دارد (حیدری چپانه، ۱۳۹۲: ۱۲). سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری ایران اعلام کرده است که کشور از نظر داشتن آثار تاریخی مقام دهم جهان و از لحاظ تنوع اقلیمی رتبه پنجم دنیا را داراست. اهمیت گردشگری به عنوان بخشی از فعالیت اقتصادی که سهم بسزایی در رشد اقتصادی کشور دارد، با جریان وسیع سرمایه‌گذاری‌های سالانه در این بخش، روز به روز پذیرفته‌تر می‌شود (بحرینی و مقدم، ۱۳۸۳: ۳۴).

نظر به اهمیت راهبردی گردشگری، برنامه‌ریزی برای آن از جایگاهی ویژه برخوردار است. ابعاد گوناگون اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ارتباط تنگاتنگ گردشگری با محیط سیاسی، پیچیدگی محیط این صنعت را دوچندان کرده است. پیچیدگی و تحولات شتابان جهان معاصر، محیطی سرشار از عدم قطعیت‌ها و بی‌ثباتی‌ها پدید آورده که در چنین شرایطی، تلاش برای شناخت و معماری آینده، شانس موفقیت در گردشگری را افزایش می‌دهد (بهزادی، ۱۳۹۷: ۳۸). از اوایل دهه ۱۹۵۰ میلادی، علم و هنر آینده‌نگاری به عنوان ابزار سیاست‌گذاری به‌طور رسمی در چند کشور محدود (به ویژه ژاپن) به کار گرفته شد و از اوایل دهه ۱۹۷۰ به بعد، با همکاری نهادهای بین‌المللی برای توانمندسازی کشورها به‌طور گسترده مورد استفاده قرار گرفت؛ امروزه آینده‌نگاری رویکرد غالب در شناسایی فناوری در اغلب کشورهای توسعه‌یافته است (زالی و بهشتی، ۱۳۹۵: ۱). در جهان رقابتی کنونی، فناوری‌های نرم به تدریج جایگزین فناوری‌های سخت و مزیت‌های صرفاً فناورانه شده و فرایندها بر ساختارها اولویت یافته‌اند. کشورهایی که خواهان تحولات بنیادین هستند، برنامه‌ریزی‌های پایدار مبتنی بر طراحی سناریو با رویکرد آینده‌نگاری را محور اصلی برنامه‌های توسعه آتی خود

قرار داده‌اند (ماهنامه تدبیر، ۱۳۸۶: ۶). بنابراین، تصمیم‌گیرندگان حوزه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای در جهانی سراسر تغییر، نیازمند توسعه رهیافت‌های جدید برای پیش‌بینی و آمادگی برای آینده هستند. در این میان، توسعه صنعت گردشگری به عنوان یکی از موضوعات اساسی که نقشی حیاتی در توسعه اقتصادی شهرها و روستاها ایفا می‌کند، می‌تواند با بهره‌گیری از آینده‌نگری و طراحی سناریو، به بهبود رشد اقتصادی و ارتقای کیفیت زندگی ساکنان منجر شود. شهر مرنده، سومین شهر استان آذربایجان شرقی، در سال‌های اخیر رشد جمعیتی و توسعه فیزیکی چشمگیری داشته و دارای ظرفیت‌های بی‌بدیل گردشگری است. با توجه به این ظرفیت‌ها، گردشگری می‌تواند نقشی مؤثر در کنار سایر مزیت‌های منطقه در توسعه و رونق اقتصادی ایفا کند؛ اما این امر مستلزم بررسی و شناخت عوامل کلیدی تأثیرگذار بر توسعه گردشگری، ترسیم چشم‌اندازها و آینده‌های محتمل و در نهایت ارائه برنامه‌ای راهبردی برای اجرای سیاست‌های موردنظر است. با وجود اهمیت فوق، در ایران تحقیقات اندکی به صورت موردی به نقش عوامل تصمیم‌گیری (اعم از بخش دولتی و عمومی) در سطوح مختلف بین‌المللی، ملی، منطقه‌ای و محلی به ویژه از جنبه کالبدی و فضایی در فرایند توسعه گردشگری شهری پرداخته‌اند. از این رو، چارچوب‌های نظری این پژوهش می‌تواند زمینه‌ساز پژوهش‌های بیشتر در خصوص رابطه عوامل نهادی و فضایی با گردشگری شهری شده و به نظریه‌پردازی‌های جدید بیانجامد. همچنین، تحولات صنعت گردشگری شهری در ایران در دهه‌های اخیر، دگرگونی‌های عمیقی در ساختار گردشگری شهرها از جنبه‌های طبیعی، کالبدی، اقتصادی، اجتماعی، فناورانه و منطقه‌ای به جای گذاشته است. تمرکز شدید اقتصادی، اجتماعی و اداری در تعدادی از شهرهای بزرگ (به ویژه مراکز استان‌ها و شهرستان‌ها)، توزیع نابرابر زیرساخت‌ها و خدمات گردشگری شهری، ضعف سرمایه‌گذاری‌ها و مشارکت پایین مردم از جمله مسائل ساختاری صنعت گردشگری کشور هستند که دولت‌ها و بخش عمومی نقش فراوانی در پیدایش آن‌ها داشته‌اند. بررسی این شرایط و تحولات، ضرورت عملی تحقیق حاضر را نیز نشان می‌دهد؛ چرا که این پژوهش نخستین کار نظام‌یافته و جامعی است که به ارزیابی و شناسایی پیشران‌های کلیدی توسعه گردشگری شهر مرنده پرداخته و در نهایت سناریوهای مختلفی را برای رفع تنگناها و چالش‌های موجود متناسب با توسعه آتی گردشگری شهری ارائه می‌دهد.

بر این اساس، اهداف اصلی پژوهش حاضر عبارت‌اند از: (۱) بررسی علمی مفاهیم گردشگری شهری، ابعاد، اثرات و انواع آن؛ (۲) مرور و تحلیل نتایج مطالعات پیشین در زمینه گردشگری شهری در شهرها؛ و (۳) شناخت نحوه پایداری صنعت گردشگری و ارتباط آن با عوامل اقتصادی، اجتماعی و کالبدی. در نهایت، سؤالات پژوهش به شرح زیر تدوین می‌شوند:

۱. پیشران‌های کلیدی توسعه گردشگری شهر مرنده به کدام یک از شاخص‌های فضایی (کالبدی) گرایش بیشتری دارند؟

۲. کدام شاخص‌ها و پیشران‌ها نقش حیاتی و اثرگذارتری بر گردشگری شهر مرنده ایفا می‌کنند؟

۳. پیشران‌های کلیدی چگونه در قالب سناریوهای مختلف، آینده گردشگری شهر مرنده را شکل می‌دهند؟

بر اساس مرور نظام‌مند پیشینه‌های تحقیق داخلی و خارجی، می‌توان دریافت که در سال‌های اخیر مطالعات متعددی به تحلیل عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری با تأکید بر رویکردهای آینده‌نگر، برنامه‌ریزی راهبردی و پایداری پرداخته‌اند. در مطالعات داخلی، رسولی و همکاران (۱۴۰۲) با تبیین الگوی گردشگری شهر ساری نشان دادند که شاخص اقلیم بیشترین تأثیر را بر بهبود گردشگری با محوریت توسعه منطقه‌ای دارد و شاخص‌های جهانی‌شدن و رقابت و اتصال به فناوری نوین جهانی (اینترنت) به ترتیب در اولویت‌های بعدی قرار می‌گیرند. حجتی و همکاران (۱۴۰۲) با کاربست تاکسونومی عددی و تحلیل خوشه‌ای در درجه‌بندی توسعه‌یافتگی مناطق تهران از منظر گردشگری فرهنگی به این نتیجه رسیدند که

منطقه ۱۲ تهران به دلیل برخورداری از بیشترین اماکن ثبت شده، بسترهای تاریخی و بازار تاریخی، در اولویت بالاتری نسبت به سایر مناطق قرار دارد و مناطق ۶ و ۱ نیز به ترتیب به دلیل دارا بودن شاخص‌های هتل‌ها و نمایشگاه‌های هنری در سطوح برتر جای گرفته‌اند. ماکوئی طلا تپه و همکاران (۱۴۰۱) مهم‌ترین عوامل کلان تأثیرگذار بر گردشگری در شهرستان جلفا را عدم شناسایی قابلیت‌ها و پتانسیل‌های موجود در منطقه، عدم وجود زیرساخت‌های مناسب و نبود مقررات شفاف جهت سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در زمینه گردشگری می‌دانند. قهرمانی فرد و همکاران (۱۴۰۰) با شناخت و ارزیابی ۳۸ پیشران حیاتی مؤثر بر آینده توسعه گردشگری کلان‌شهر تبریز، وضعیت تحقق پیشران‌های کشف شده را مطلوب ارزیابی نکرده و گزارش دادند که پیشران فرهنگ بالاترین و پیشران تبلیغات کمترین امتیاز را داشته است. در سطح بین‌المللی، راجیوتیس و همکاران (۲۰۲۴) در پژوهشی به مدیریت مسیرهای فرهنگی به عنوان وضعیتی جدید در گردشگری فرهنگی شهری پرداخته و نتیجه گرفتند که مسیرهای فرهنگی از طریق مزیت‌هایی که ارائه می‌دهند، ابزاری استراتژیک برای توسعه گردشگری فرهنگی شهری محسوب می‌شوند و خود میراث فرهنگی به عنوان محصول طراحی می‌تواند سهم تعیین‌کننده‌ای در بازسازی شهری و ارتقای گردشگری فرهنگی داشته باشد، ضمن آنکه مشارکت بخش خصوصی و دولتی در این زمینه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. مارینلو و همکاران (۲۰۲۳) با بررسی ۱۰۴ مقاله علمی در زمینه شاخص‌های مقاصد گردشگری پایدار، به تحلیل ساختار و تحول ارزیابی و پایش گردشگری پایدار پرداخته و تأکید کردند که افزایش تعداد گردشگران، نیازمند توجه بیشتر به پایداری از طریق ابزارهایی مانند شاخص‌های پشتیبان مدیریت استراتژیک مقصد است. ماتیوچی و همکاران (۲۰۲۲) در پژوهش مفهومی خود با هدف پیش‌بینی آینده‌های قابل قبول گردشگری فرهنگی، سه دیدگاه آرمان شهری، دیستوپیایی و هتروتوپیایی را برای دهه‌های آینده مطرح کرده و نتیجه گرفتند که دیدگاه هتروتوپیایی دقیق‌ترین تفسیر را از آینده گردشگری فرهنگی ارائه می‌کند. وو و همکاران (۲۰۲۱) نیز با پیش‌بینی سناریوی گردشگری جهانی از ۲۵ مقصد گردشگری و معرفی مدل TVP-PVAR، نشان دادند که پیش‌بینی‌های احتمالی مبتنی بر سناریوهای رشد گردشگری و رشد اقتصادی، اطلاعات ارزشمندی برای سیاست‌گذاران مقاصد گردشگری فراهم می‌کند و استفاده از روش سناریو می‌تواند تصمیم‌گیری در صنعت گردشگری را در شرایط عدم اطمینان تسهیل نماید.

مبانی نظری

در جهان معاصر که با شتاب فزاینده تحولات فناورانه، پیچیدگی‌های ناشی از جهانی‌شدن و عدم قطعیت‌های ساختاری همراه است، ضرورت بهره‌مندی از رویکردهای آینده‌نگرانه در برنامه‌ریزی توسعه گردشگری، نقشی انکارناپذیر یافته است. آینده‌پژوهی، دانش و معرفتی است که چشم خرد مردم را به سوی رویدادها، فرصت‌ها و مخاطرات احتمالی آینده باز نگه می‌دارد، ابهام‌ها و تردیدهای فرساینده را می‌کاهد و توانایی انتخاب‌های هوشمندانه را افزایش می‌دهد (زالی و بهشتی، ۱۳۹۵: ۶). این علم در واقع دانش شکل‌بخشی به آینده به شیوه‌ای آگاهانه، فعال و پیش‌دستانه است و با جامع‌نگری، به مهندسی هوشمندانه آینده همت می‌گمارد. در دوران کنونی، مغفول واقع شدن آینده‌پژوهی یا کم توجهی به آن پیامدهای جبران‌ناپذیری بر جای می‌گذارد، به گونه‌ای که اگر نظام‌های اقتصادی، سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و مدیریت شهری مبتنی بر آینده‌پژوهی نباشند، قادر به ارائه برون‌داد مفید و مؤثر در مسیر تعالی جامعه نخواهند بود (آقاپور و پهلوان، ۱۳۸۶: ۱۵۹).

در حوزه گردشگری که خود یکی از پویاترین بخش‌های اقتصادی جهان به شمار می‌رود و بر اساس پیش‌بینی سازمان جهانی گردشگری (WTO) در سال‌های آتی از نظر درآمد در رأس همه بخش‌های اقتصادی قرار خواهد گرفت، توجه به

آینده‌پژوهی مضاعف است. گردشگری به دلیل ماهیت پیچیده و ترکیبی خود، با ابعاد گوناگون اقتصادی (ایجاد درآمد ارزی، افزایش تولید ناخالص ملی، اشتغال‌زایی)، اجتماعی-فرهنگی (هویت ملی، تفاهم بین‌المللی) و زیست‌محیطی در هم تنیده است (اسماعیل‌زاده و اسماعیل‌زاده، ۱۳۹۵: ۱۱۷-۱۱۶). از آنجاکه تغییرات در جهان به قدری وسیع است که همگام شدن با آن بدون برنامه‌ریزی آگاهانه دشوار می‌نماید، ضرورت دارد در زمینه گردشگری نیز از پیش به آینده توجه کنیم (علی‌کرمی و کشاورزی، ۱۳۹۴: ۷۱). در این میان، برنامه‌ریزی راهبردی و آینده‌پژوهی به رغم آن‌که دو رشته ظاهراً مستقل مدیریتی هستند، به سبب برخی عملکردها و ادبیات مشترک، می‌توانند موجب ارتقای یکدیگر شوند؛ هرچند هنوز در جوامع علمی تا حد زیادی از هم جدا و غافل از یکدیگرند (موسوی و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۳). با توجه به سرعت شگرف تحولات فناورانه و پیامدهای فضایی آن در جغرافیا، پیش‌بینی‌های قطعی مبتنی بر گذشته کارایی لازم را ندارند و روش سناریو به عنوان دیدگاه آینده‌پژوهی، روش‌شناسی مناسبی در مقیاس منطقه‌ای محسوب می‌شود (سقایی، ۱۳۹۳: ۲۶).

فرایند آینده‌پژوهی در عرصه توسعه گردشگری، مبتنی بر رویکرد هنجاری است و به سه مرحله تقسیم می‌شود: مرحله پیش آینده‌پژوهی (تعیین اهداف، توسعه مفاهیم و آماده‌سازی منابع)، مرحله اصلی آینده‌پژوهی (پیاده‌سازی روش‌هایی چون دلفی و تحلیل نظرات خبرگان) و مرحله پس آینده‌پژوهی (انتشار، اشاعه و پیاده‌سازی نتایج در میان سیاست‌گذاران) (مقیمی، ۱۳۹۴: ۹۸). در این فرایند، شناخت وضع موجود، پایه برنامه‌ریزی است و بر اساس آن مسائل کلیدی شامل توانمندی‌ها، ضعف‌ها، قابلیت‌ها و محدودیت‌ها استخراج می‌شود. سپس آینده‌نگاری در سطوح جهانی و ملی انجام گرفته و به ترسیم چشم‌انداز و تعیین حوزه‌های هدف می‌انجامد. تعیین حوزه‌های هدف، تهیه و گزینش سناریوهای مطلوب را برای برنامه‌ریز فراهم می‌کند تا زمینه هدف‌گذاری‌های کیفی و کمی و سیاست‌گذاری اجرایی مهیا گردد.

توسعه گردشگری در این چارچوب نیازمند عبور از رویکردهای سنتی همچون انبوه‌گرایی (توسعه زیرساخت‌ها بدون ملاحظات پایداری)، صنعت‌محوری (تأکید صرف بر درآمدزایی و رشد اقتصادی) و حتی رویکرد فضایی-جغرافیایی صرف (هم‌زمانی توسعه با حفاظت اکولوژیک) است. بلکه باید به سوی رویکردهای اجتماع محور (توسعه با مشارکت و احترام به جامعه میزبان) و به ویژه رویکرد توسعه پایدار گردشگری حرکت کرد که در آن، ارزش‌های اقتصادی، محیطی و اجتماعی-فرهنگی یکپارچه شده، برنامه‌ریزی گردشگری با سایر فرآیندهای برنامه‌ریزی تلفیق می‌گردد و عدالت بین نسلی و درون نسلی، حفظ میراث انسانی و تنوع زیستی و هماهنگی سیاست‌گذاری بین بخش‌های خصوصی و دولتی محقق می‌شود (اسماعیل‌زاده و اسماعیل‌زاده، ۱۳۹۵: ۱۱۸). در نهایت، دو پارادایم «بهتر سازی» (تأکید بر آینده‌ای بهتر از گذشته) و «متفاوت سازی» (آفرینش آینده‌ای متمایز همسو با پارادایم‌های نوظهور) می‌توانند در کنار یکدیگر، مبنای عمل مدیران و کارشناسان در آینده‌سازی هوشمندانه صنعت گردشگری قرار گیرند، بی آنکه مأموریت و ارزش‌های بنیادین سازمان‌های متولی نادیده گرفته شود (عالی‌زاده، ۱۳۸۸: ۳۴-۳۳).

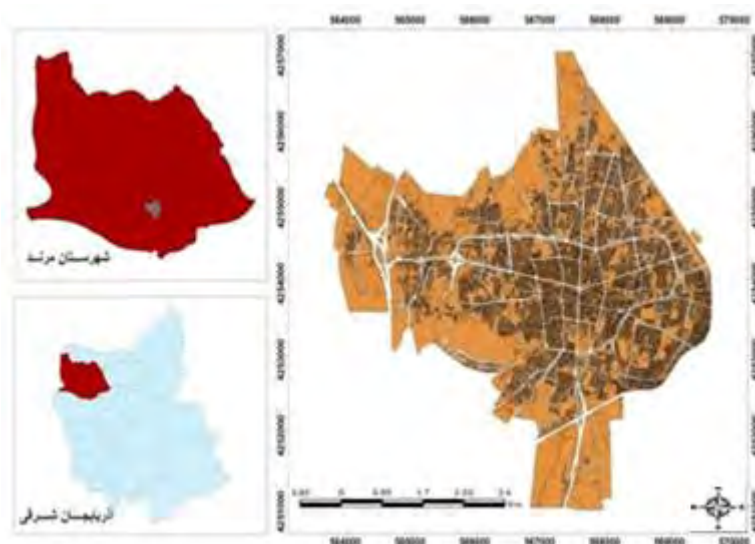
روش پژوهش

مطالعه حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت، مبتنی بر روش‌های جدید علم آینده‌پژوهی از نوع اکتشافی است که با به‌کارگیری ترکیبی از مدل‌های کمی و کیفی انجام شده است. روش پژوهش به کار گرفته شده، آمیخته و ترکیبی از روش‌های کمی و کیفی می‌باشد. در این مطالعه، ابتدا به تحلیل روش‌های استفاده شده برای گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها پرداخته می‌شود؛ بدین ترتیب که پس از شناخت وضع موجود از طریق مطالعات اسنادی، میدانی و پیمایش، شرایط موجود صنعت گردشگری و پیشران‌های کلیدی اثرگذار بر آن تجزیه و تحلیل شده و از دریچه دیدگاه نخبگان، مسئولان و کارشناسان به کمک روش پیمایش و ابزار پرسشنامه موردبررسی قرار می‌گیرد. برای گردآوری اطلاعات، از روش‌های

اسنادی و مطالعه میدانی استفاده شده است؛ در روش اسنادی، داده‌ها از منابع مختلف کتابخانه‌ای و اسنادی از قبیل کتب، مقالات، آمارنامه‌ها و اطلاعات سازمان‌ها و ادارات استخراج شده و فن کار شامل فیش‌برداری، بررسی دیدگاه‌ها و نظریات مختلف و همچنین اسناد و طرح‌های موجود در رابطه با موضوع و شهر مورد مطالعه می‌باشد. جامعه آماری مورد مطالعه شامل خبرگان، کارشناسان و مسئولان مدیریت شهری مرنده است و با توجه به روش‌شناسی کیفی انتخاب شده، روش نمونه‌گیری در فاز اکتشافی پژوهش، نمونه‌گیری نظری به شیوه هدفمند و در دسترس می‌باشد؛ در روش کیفی، گردآوری داده‌ها تنها زمانی به پایان می‌رسد که سطحی از اشباع نظری حاصل شود، لذا برای دستیابی به حجم نمونه قابل قبول از روش گلوله برفی بهره گرفته شده است. داده‌های کیفی با استفاده از پرسشنامه باز، مصاحبه نیمه ساختاریافته با جامعه خبره و مسئولان شهری و بررسی اسناد گردآوری شده و داده‌های کمی نیز به صورت عددی و از راه پرسشنامه تهیه شده است. روش ارزیابی مسئله تحقیق در چندین سطح موازی شامل روش اسنادی یا کتابخانه‌ای، روش پیمایش و ابزار پرسشنامه (مرور اسنادی و تدوین پرسشنامه)، روش مصاحبه و تکنیک دلفی (تدوین پرسشنامه متخصصان و تحلیل نتایج مرتبط با محوریت اجماع، قطعیت، اهمیت و اولویت و نیز تحلیل عاملی) و معادله یابی ساختاری برای مطالعه و آزمون‌پذیری روابط و ساختار اثرگذاری و اثرپذیری ابعاد، مؤلفه‌ها و متغیرها انجام می‌شود. در نهایت، جهت شناسایی پیشران‌های کلیدی از نرم‌افزار میک مک (Micmac) استفاده و تجزیه و تحلیل خواهد شد.

محدوده مورد مطالعه

شهر مرنده، مرکز شهرستان مرنده در استان آذربایجان شرقی، در فاصله تقریبی ۶۵ کیلومتری شمال غربی تبریز (مرکز استان) واقع شده و یکی از شاهراه‌های اصلی ارتباطی منطقه آذربایجان و غرب ایران به شمار می‌رود. این شهر در مختصات جغرافیایی ۳۸ درجه و ۲۶ دقیقه عرض شمالی و ۴۵ درجه و ۴۶ دقیقه طول شرقی قرار دارد و ارتفاع متوسط آن از سطح دریا حدود ۱۳۳۴ متر است. شهرستان مرنده با مساحتی بالغ بر ۳۲۸۵ کیلومتر مربع، معادل حدود ۷ درصد از مساحت کل استان آذربایجان شرقی را پوشش می‌دهد و از شمال به رودخانه ارس و شهرستان جلفا (مرز با جمهوری آذربایجان و ارمنستان)، از شرق به شهرستان اهر (منطقه ارسباران با جنگل‌های متراکم و رودخانه‌های پرآب)، از جنوب به شهرستان‌های شبستر و تبریز، و از غرب به شهرستان‌های خوی و ماکو (در استان آذربایجان غربی) محدود می‌شود. این موقعیت مرزی و ارتباطی، مرنده را به یک نقطه کلیدی در مسیرهای ترانزیتی ایران-اروپا (از طریق ترکیه و قفقاز) تبدیل کرده و نقش آن را در تبادلات اقتصادی، فرهنگی و گردشگری برجسته می‌سازد.

شکل ۱. موقعیت شهر مرنده در استان آذربایجان شرقی و شهرستان مرنده

یافته‌ها

در پژوهش حاضر، مجموعه شاخص‌های مؤثر بر توسعه گردشگری شهر مرنده از دو منبع اصلی استخراج گردید. نخست، مطالعات داخلی و بین‌المللی در حوزه مدیریت گردشگری، برنامه‌ریزی شهری برای گردشگری، اقتصاد گردشگری، پایداری و اکوتوریسم و فناوری‌های گردشگری به عنوان مبنای اولیه تدوین شاخص‌ها قرار گرفتند که در این مرحله، شاخص‌ها بر اساس پیوستگی مفهومی و توان تبیین علی در چارچوب تحلیل اثرات متقاطع (MICMAC) انتخاب شدند. دوم، پس از استخراج اولیه، پرسشنامه‌ای طراحی گردید که در آن خبرگان شامل صاحب‌نظران برنامه‌ریزی شهری، مدیریت گردشگری، نمایندگان نهادهای مرتبط و متخصصان حوزه میراث فرهنگی و زیرساخت، نسبت به مرتبط بودن و جایگاه هر شاخص در توسعه گردشگری مرنده اظهارنظر کردند.

جدول ۱. تفکیک شاخص‌های توسعه صنعت گردشگری شهر مرنده بر اساس گروه‌های شش‌گانه

ردیف	مؤلفه	متغیر کلیدی
۱	شاخص‌های کالبدی و فضایی	۱- زیرساخت‌های حمل‌ونقل
		۸- کیفیت اقامتگاه‌ها و مراکز پذیرایی
		۱۶- چشم‌انداز شهرسازی و زیبایی بصری
		۲۹- وجود مسیرهای پیاده‌روی و دوچرخه‌سواری
		۳۲- وجود پارک‌ها و فضاهای سبز
۲	شاخص‌های طبیعی و محیط‌زیستی	۳۵- وجود مراکز تفریحی و خدمات ورزشی
		۲- جاذبه‌های طبیعی و کوهستانی (مانند کوه‌های میشو)
		۱۵- وضعیت محیط‌زیست و مدیریت پسماند
		۲۱- مدیریت بحران و پایداری اقلیمی
		۲۳- توسعه اکوتوریسم و گردشگری طبیعی
۳	شاخص‌های فرهنگی و اجتماعی	۳۴- تغییرات اقلیمی و اثرات فصلی بر گردشگری
		۳- ظرفیت‌های فرهنگی و تاریخی
		۱۲- میراث ناملموس فرهنگی
		۱۳- جشنواره‌ها و رویدادهای محلی
		۲۰- ظرفیت‌های کشاورزی و صنایع‌دستی
		۲۶- فرهنگ مهمان‌نوازی مردم
		۲۸- بازسازی و حفاظت از آثار تاریخی

۴	شاخص‌های مدیریتی و اقتصادی	۳۰-گردشگری مذهبی و زیارتی
		۳۶-پذیرش اجتماعی گردشگران توسط جامعه محلی
		۳۸-تنوع غذایی و رستوران‌های محلی
		۴-امنیت و ثبات اجتماعی
۵	شاخص‌های فناوری و اطلاع‌رسانی	۵-سیاست‌های توسعه گردشگری در سطح ملی
		۶-سرمایه‌گذاری بخش خصوصی
		۷-حمایت‌های دولت محلی
		۱۷-قیمت کالاها و خدمات گردشگری
۶	شاخص‌های توسعه‌ای و منطقه‌ای	۱۸-همکاری منطقه‌ای با شهرهای اطراف
		۳۳-تسهیلات بانکی و اعتباری برای سرمایه‌گذاران
		۳۷-نظام قیمت‌گذاری خدمات گردشگری
		۱۰-آموزش نیروی انسانی گردشگری
۷	شاخص‌های توسعه‌ای و منطقه‌ای	۱۱-فناوری‌های دیجیتال و هوشمند سازی شهر
		۲۷-دسترسی به اینترنت و اطلاعات گردشگری
		۹-بازاریابی و تبلیغات گردشگری
		۱۴-دسترسی و ارتباطات بین منطقه‌ای
۸	شاخص‌های توسعه‌ای و منطقه‌ای	۱۹-توسعه گردشگری روستایی اطراف مرند
		۲۲-وجود مناطق نمونه گردشگری
		۳۱-توسعه گردشگری آموزشی و علمی
		۳۹-موقعیت جغرافیایی و نزدیکی به مرزهای بین‌المللی
۹	شاخص‌های توسعه‌ای و منطقه‌ای	۲۴-نقش رسانه‌های محلی و ملی
		۴۰-چشم‌انداز توسعه پایدار و برنامه‌ریزی شهری
		۲۵-تعاملات بین‌المللی و دیپلماسی شهری

در پژوهش حاضر، فرایند شناسایی مؤلفه‌ها و پیشران‌های اولیه مؤثر بر توسعه گردشگری شهر مرند در دو مرحله اصلی طراحی و اجرا گردید. در مرحله نخست، با بهره‌گیری از روش دلفی و انجام مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته با نخبگان دانشگاهی، مسئولان اجرایی حوزه گردشگری و کارشناسان مدیریت شهری، مجموعاً ۵۷ پیشران اولیه شناسایی شد. این پیشران‌ها پس از پالایش اولیه و حذف موارد تکراری یا فاقد ارتباط معنادار با زمینه پژوهش، به ۴۰ پیشران اصلی تقلیل یافتند. این ۴۰ پیشران در شش دسته کلی شامل ابعاد کالبدی-فضایی، طبیعی-محیط‌زیستی، فرهنگی-اجتماعی، مدیریتی-اقتصادی، فناوری و اطلاع‌رسانی و توسعه‌ای-منطقه‌ای طبقه‌بندی شده و مبنای تشکیل ماتریسی با ابعاد ۴۰×۴۰ مبتنی بر تحلیل اثرات تقاطع متقاطع (Cross-Impact Analysis) قرار گرفتند.

پس از شناسایی مؤلفه‌های اولیه، فرایند تشکیل ماتریس اثرات متقاطع با استفاده از نرم‌افزار MICMAC اجرا گردید. بدین منظور، نظرات نخبگان و مدیران اجرایی در قالب ماتریسی طراحی‌شده گردآوری و هر شاخص بر حسب میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری نسبت به سایر شاخص‌ها در مقیاس صفر (بدون تأثیر) تا سه (تأثیر بسیار زیاد) امتیازدهی شد. به منظور دستیابی به ضریب پایایی قابل قبول برای داده‌های ورودی، فرایند تکرار محاسبات تا چهار بار افزایش یافت و در این سطح، داده‌ها به پایایی مطلوبی دست یافتند. بر اساس یافته‌های حاصل، شاخص پرشدگی ماتریس ۳۷/۶۳ درصد محاسبه گردید که بیانگر پیوستگی و تأثیرگذاری بالای متغیرها بر یکدیگر در سیستم مورد مطالعه است. بالا بودن این ضریب عمدتاً به نقش عوامل اساسی در سطح منطقه‌ای و نیز ویژگی‌ها و خصوصیات بومی و محلی شهروندان مرندی نسبت داده می‌شود؛ به گونه‌ای که برخی متغیرها به‌طور طبیعی اثرگذاری بیشتری بر سایر متغیرها داشته و این وضعیت در سیستم‌های پیچیده منطقه‌ای امری متعارف محسوب می‌گردد.

جدول ۲. تحلیل اولیه داده‌های ماتریس اثرات متقاطع

شاخص	ابعاد ماتریس	تعداد تکرار	تعداد صفر	تعداد یک	تعداد دو	تعداد سه	جمع	درصد پرشدگی
مقدار	۴۰	۴	۵۸۶	۴۴۶	۴۱۰	۱۵۸	۱۰۱۴	۶۳.۳۷٪

رتبه‌بندی اولیه پیشران‌ها بر اساس میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم

بر اساس ماتریس اثرات متقاطع، جمع سطرهای ماتریس میزان اثرگذاری و جمع ستون‌ها میزان اثرپذیری پیشران‌ها را نشان می‌دهد. در جدول میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مؤلفه‌ها را نشان می‌دهد.

جدول ۳. رتبه‌بندی میزان اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم پیشران‌ها

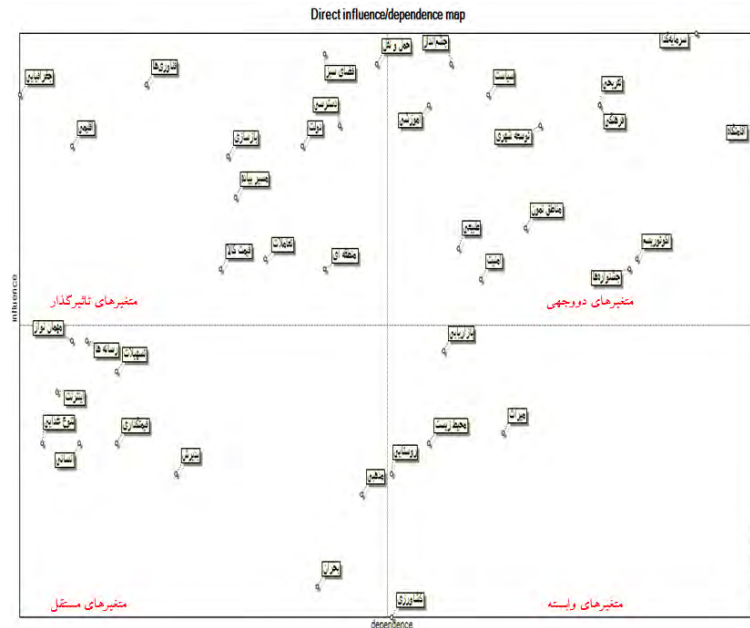
پیشران	مجموع اثرگذاری مستقیم	مجموع تأثیرپذیری مستقیم
زیرساخت‌های حمل‌ونقل	۶۳	۴۸
جاذبه‌های طبیعی و کوهستانی	۴۵	۵۹
ظرفیت‌های فرهنگی و تاریخی	۵۹	۷۸
امنیت و ثبات اجتماعی	۴۲	۶۲
سیاست‌های توسعه گردشگری ملی	۶۰	۶۳
حمایت‌های دولت محلی	۵۵	۳۸
کیفیت اقامتگاه‌ها	۵۷	۹۹
بازاریابی و تبلیغات گردشگری	۳۵	۵۷
فناوری‌های دیجیتال و هوشمند سازی	۶۱	۱۷
میراث ناملموس فرهنگی	۳۷	۶۵
جشنواره‌ها و رویدادهای محلی	۴۳	۸۲
دسترسی و ارتباطات بین منطقه‌ای	۵۷	۴۳
وضعیت محیط‌زیست و مدیریت پسماند	۲۶	۵۵
چشم‌انداز شهرسازی و زیبایی بصری	۶۳	۵۸
قیمت کالاها و خدمات گردشگری	۴۳	۲۷
همکاری منطقه‌ای	۴۳	۴۱
توسعه گردشگری روستایی	۲۳	۵۰
ظرفیت‌های کشاورزی و صنایع‌دستی	۹	۵۰
مدیریت بحران و پایداری اقلیمی	۱۲	۴۰
مناطق نمونه گردشگری	۴۷	۶۸
توسعه اکوتوریسم	۴۴	۸۳
نقش رسانه‌ها	۳۶	۹
تعاملات بین‌المللی	۴۴	۳۳
فرهنگ مهمان‌نوازی	۳۶	۷
دسترسی به اینترنت گردشگری	۳۱	۵
بازسازی و حفاظت آثار تاریخی	۵۴	۲۸
مسیرهای پیاده و دوچرخه	۵۰	۲۹
گردشگری مذهبی	۲۱	۴۶
گردشگری آموزشی و علمی	۵۹	۵۵
پارک‌ها و فضاهای سبز	۶۴	۴۱
تسهیلات بانکی	۳۳	۱۳
تغییرات اقلیمی	۵۵	۷
مراکز تفریحی و ورزشی	۵۹	۷۸
پذیرش اجتماعی گردشگران	۲۳	۲۱
نظام قیمت‌گذاری	۲۶	۱۳
تنوع غذایی	۲۶	۳

موقعیت جغرافیایی	۶۰	۰
توسعه پایدار و برنامه‌ریزی شهری	۵۷	۷۰
آموزش نیروی انسانی گردشگری	۲۶	۸
سرمایه‌گذاری بخش خصوصی	۶۶	۹۱
	۱۷۴۰	۱۷۴۰

مقایسه متغیرهای تأثیرگذار و تأثیرپذیر بر اساس رتبه‌بندی آن‌ها نخستین گام در یافتن متغیرهای کلیدی و استراتژیک است. بر این اساس چنانچه تعداد متغیرهای تکراری در تأثیرگذارترین و تأثیرپذیرترین متغیرها، بالا باشد، سیستم دارای تعدادی متغیر کلیدی است که قابلیت کنترل و هدایت سیستم را آسان‌تر می‌نماید، چنانچه تعداد متغیرهای تکراری در ستون تأثیرگذارترین و تأثیرپذیرترین متغیرها پایین باشد، سیستم دارای ساختار خاصی است که قابلیت کنترل کمتری توسط بازیگران دارد. (ربانی، ۱۳۹۱: ۱۵۸) سیستم مورد مطالعه این پژوهش دارای حالت دوم است. چنانچه در جدول ۳ مشاهده می‌شود از رتبه ۱-۲۰ مؤلفه‌های هر دو ستون، بیش از نیمی از پیشران‌ها تکرار شده‌اند.

تحلیل پلان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری متغیرها بر اساس روابط مستقیم

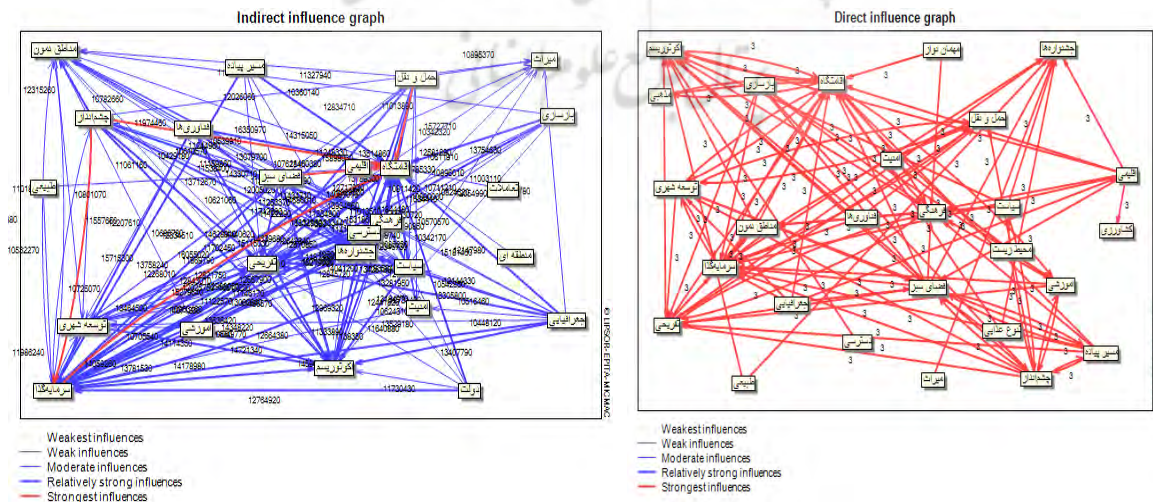
تحلیل ماتریس نهایی حاصل از پژوهش، متغیرهای مؤثر بر توسعه گردشگری مرند را در چهار ناحیه متمایز طبقه‌بندی می‌کند. ناحیه اول، متغیرهای دو وجهی (تأثیرگذاری بالا و تأثیرپذیری بالا) را در برمی‌گیرد که مهم‌ترین و مؤثرترین پیشران‌های آینده صنعت گردشگری مرند محسوب می‌شوند. این پیشران‌ها عبارت‌اند از: زیرساخت‌های حمل‌ونقل، کیفیت اقامتگاه‌ها و مراکز پذیرایی، چشم‌انداز شهرسازی و زیبایی بصری، وجود مراکز تفریحی و خدمات ورزشی، جاذبه‌های طبیعی و کوهستانی (به ویژه کوه‌های میشو)، توسعه اکوتوریسم و گردشگری طبیعی، ظرفیت‌های فرهنگی و تاریخی، جشنواره‌ها و رویدادهای محلی، امنیت و ثبات اجتماعی، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، وجود مناطق نمونه گردشگری، توسعه گردشگری آموزشی و علمی و چشم‌انداز توسعه پایدار و برنامه‌ریزی شهری. ناحیه دوم، متغیرهای تأثیرگذار (تأثیرگذاری بالا و تأثیرپذیری پایین) هستند که بحرانی‌ترین مؤلفه‌های سیستم به شمار رفته و تغییرات آن‌ها به عنوان ورودی‌های اصلی سیستم، بر سایر اجزا اثر می‌گذارد. این پیشران‌ها شامل وجود مسیرهای پیاده‌روی و دوچرخه‌سواری، وجود پارک‌ها و فضاهای سبز، تغییرات اقلیمی و اثرات فصلی بر گردشگری، بازسازی و حفاظت از آثار تاریخی، حمایت‌های دولت محلی، قیمت کالاها و خدمات گردشگری، همکاری منطقه‌ای با شهرهای اطراف، فناوری‌های دیجیتال و هوشمند سازی شهر، دسترسی و ارتباطات بین منطقه‌ای، موقعیت جغرافیایی و نزدیکی به مرزهای بین‌المللی و تعاملات بین‌المللی و دیپلماسی شهری می‌باشند. ناحیه سوم، متغیرهای مستقل (تأثیرگذاری و تأثیرپذیری متوسط تا پایین) هستند که فاقد نقش کلیدی در شکل‌گیری گردشگری شهر بوده و عبارت‌اند از: مدیریت بحران و پایداری اقلیمی، فرهنگ مهمان‌نوازی، گردشگری مذهبی و زیارتی، پذیرش اجتماعی گردشگران توسط جامعه محلی، تنوع غذایی و رستوران‌های محلی، تسهیلات بانکی و اعتباری، نظام قیمت‌گذاری خدمات گردشگری، آموزش نیروی انسانی گردشگری، دسترسی به اینترنت و اطلاعات گردشگری و نقش رسانه‌های محلی و ملی. ناحیه چهارم، متغیرهای وابسته (تأثیرپذیری بالا و تأثیرگذاری پایین) هستند که از روابط بین سایر پیشران‌های کلیدی تأثیر می‌پذیرند و شامل وضعیت محیط‌زیست و مدیریت پسماند، میراث ناملموس فرهنگی، ظرفیت‌های کشاورزی و صنایع دستی، بازاریابی و تبلیغات گردشگری و توسعه گردشگری روستایی اطراف مرند می‌گردند.

شکل ۲. پلان تأثیرات متقاطع متغیرها

تحلیل روابط بین متغیرها و جابجایی رتبه‌بندی متغیرها

شکل (۴)، تأثیرات مستقیم بین پیشران‌های گوناگون را نشان می‌دهد که بر اساس میزان تأثیرگذاری دارای ۵ حالت (ضعیف‌ترین تأثیرات، تأثیرات ضعیف، تأثیرات میانه، تأثیرات زیاد) و شکل (۵)، تأثیرات غیرمستقیم بین پیشران‌های گوناگون را نشان می‌دهد که آن هم دارای ۵ حالت فوق‌الذکر می‌باشد. تأثیر هر متغیر بر متغیر دیگری از دو طریق اعمال می‌شود: اثرگذاری مستقیم و اثرگذاری غیرمستقیم. بر اساس میزان اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم و غیرمستقیم، پراکنش متغیرها در صفحه تأثیرگذاری و تأثیرپذیری تغییر کرده و احتمال جابجایی متغیرها وجود دارد. خروجی نرم‌افزار میک مک برای جابجایی متغیرها که در شکل (۶) نشان داده شده حاکی از این است که بر اساس روابط غیرمستقیم بین متغیرها، قدرت تأثیرگذاری متغیرهای تأثیرگذار بیشتر شده چراکه اغلب متغیرها در ناحیه ۲ به سمت بالای شبکه مختصات جابجا شده‌اند. در مورد تأثیرپذیری متغیرهای ناحیه ۴ هم جابجایی غالب متغیرهای تأثیرپذیر به سمت پایین و سمت راست را نشان می‌دهد که نشان از افزایش قدرت تأثیرپذیری این متغیرها دارد.

شکل ۴. پلان چرخه اثرگذاری یا تأثیرات مستقیم بین عوامل و روابط بین عوامل؛ شکل ۵. پلان چرخه اثرگذاری یا تأثیرات غیرمستقیم بین عوامل و روابط بین عوامل

جدول ۴. فهرست پیشران‌های با بیشترین سهم در اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم و غیرمستقیم

Classement par dépendance		Classify variables according to their influences	
Rank	Variable	Variable	Rank
1	اقامتگاه - 7	اقامتگاه - 7	1
2	سرمایه‌گذار - 40	سرمایه‌گذار - 40	2
3	اکوتوریسم - 21	اکوتوریسم - 21	3
4	چشم‌اندازها - 11	چشم‌اندازها - 11	4
5	فرهنگی - 3	فرهنگی - 33	5
6	تفریحی - 33	فرهنگی - 3	6
7	سعه شهری - 38	مناطق نمونه - 20	7
8	مناطق نمونه - 20	سعه شهری - 38	8
9	میراث - 10	میراث - 10	9
10	سیاست - 5	سیاست - 5	10
11	امنیت - 4	امنیت - 4	11
12	طبیعی - 2	چشم‌انداز - 14	12
13	چشم‌انداز - 14	آموزشی - 29	13
14	بازاریابی - 8	محیط زیست - 13	14
15	محیط زیست - 13	بازاریابی - 8	15
16	آموزشی - 29	طبیعی - 2	16
17	روستایی - 17	حمل و نقل - 1	17
18	کشاورزی - 18	دنبه‌ی - 28	18
19	حمل و نقل - 1	روستایی - 17	19
20	دنبه‌ی - 28	کشاورزی - 18	20
21	دسترسی - 12	فضای سبز - 30	21
22	منطقه ای - 16	منطقه ای - 16	22
23	فضای سبز - 30	دسترسی - 12	23
24	بحران - 19	دولت - 6	24
25	دولت - 6	بحران - 19	25
26	تعاملات - 23	تعاملات - 23	26
27	دسترسی - 27	دسترسی - 27	27
28	بازسازی - 26	بازسازی - 26	28
29	قیمت کالا - 15	قیمت کالا - 15	29
30	پذیرش - 34	پذیرش - 34	30
31	فناوری‌ها - 9	فناوری‌ها - 9	31
32	تسهیلات - 31	تسهیلات - 31	32
33	نیمه‌گذاری - 35	نیمه‌گذاری - 35	33
34	رسانه‌ها - 22	مهمان نواز - 24	34
35	لسانی - 39	رسانه‌ها - 22	35
36	مهمان نواز - 24	لسانی - 39	36
37	اقلیمی - 32	اقلیمی - 32	37
38	اینترنت - 25	اینترنت - 25	38
39	تنوع غذایی - 36	تنوع غذایی - 36	39
40	جغرافیایی - 37	جغرافیایی - 37	40

پیشران‌های کلیدی توسعه گردشگری در شهر مرنه بر اساس رویکرد MICMAC

پیشران اول: زیرساخت‌های حمل‌ونقل

زیرساخت حمل‌ونقل به دلیل وابستگی مستقیم گردشگری به «قابلیت دسترسی»، یکی از محوری‌ترین پیشران‌هاست. در شهر مرنه، کیفیت مسیرها و اتصال به شبکه منطقه‌ای تعیین‌کننده جذب و تداوم تقاضای سفر است. بر اساس تحلیل MICMAC، این متغیر اثرگذاری بالایی داشته و تغییر در آن بر بازاریابی، کیفیت اقامت، سرمایه‌گذاری خصوصی و اکوتوریسم تأثیر غیرمستقیم می‌گذارد. همچنین اثرپذیری آن از توسعه گردشگری، رابطه‌ای دوطرفه ایجاد می‌کند. در طراحی راهبرد آینده، ارتقای حمل‌ونقل شرط لازم برای سایر مداخلات است.

پیشران دوم: جاذبه‌های طبیعی (کوهستانی و کوه‌های میشو)

جاذبه‌های طبیعی، به ویژه کوه‌های میشو، پایه اصلی بازار گردشگری مرنده و تعریف‌کننده «هویت مقصد» هستند. این متغیر با اثرگذاری بالا، علاوه بر ایجاد تقاضای اولیه، بر توسعه اکوتوریسم، خدمات تفریحی، مسیرهای پیاده‌روی و حفاظت محیط‌زیست تأثیر می‌گذارد. در تحلیل MICMAC، جاذبه طبیعی زمینه‌ساز سرمایه‌گذاری خصوصی در اقامتگاه‌های بوم‌گردی، تورهای طبیعت محور و خدمات راهنمایی است و در زنجیره توسعه خدمات، نقش آغازگر دارد.

پیشران سوم: دسترسی بین منطقه‌ای

دسترسی بین منطقه‌ای، مرنده را به جریان‌های گردشگری پیرامون و قطب‌های شناخته‌شده متصل می‌کند و تعیین می‌کند که این شهر تا چه اندازه به عنوان «ایستگاه در مسیر» یا «مقصد منطقه‌ای» عمل کند. از نگاه MICMAC، این شاخص با افزایش ورود گردشگر، تغییر ترکیب بازار هدف و ارتقای جذابیت اقتصادی، بر سایر متغیرها اثر می‌گذارد. همچنین همکاری منطقه‌ای با شهرهای اطراف را تقویت کرده و باید در قالب پروژه‌های چندبخشی شامل هماهنگی نهادی، سیاست‌های حمل‌ونقل و فناوری اطلاعات برنامه‌ریزی شود.

پیشران چهارم: موقعیت جغرافیایی و نزدیکی به مرزهای بین‌المللی

موقعیت مرزی مرنده، عاملی ساختاری در الگوی تقاضای گردشگری است که بر افزایش گردشگران عبوری، گردشگری فرامرزی، دیپلماسی شهری و تعاملات بین‌المللی اثر می‌گذارد. در چارچوب MICMAC، این متغیر هم در پیشران‌های سیاست‌پذیر جای می‌گیرد و هم اثر عواملی مانند بازاریابی، سرمایه‌گذاری و توسعه زیرساخت‌های خدماتی را تشدید می‌کند. نزدیکی به مرز، فرصتی برای خدمات دیجیتال چند زبانه و هماهنگی با شبکه‌های بین‌المللی گردشگری است و باید به عنوان مزیت رقابتی در اسناد راهبردی لحاظ شود.

پیشران پنجم: سرمایه‌گذاری بخش خصوصی

سرمایه‌گذاری بخش خصوصی به دلیل تولید خدمات متنوع، ارتقای زیرساخت‌های اقامتی و نوآوری در بسته‌های گردشگری، از پیشران‌های کلیدی است. بر اساس MICMAC، این متغیر با افزایش ظرفیت خدمات، بهبود کیفیت تجربه گردشگر و ارتقای رقابت‌پذیری، نقش مؤثری ایفا می‌کند. اگرچه از امنیت، سیاست‌های ملی و حمایت دولت محلی اثر می‌پذیرد، اما در صورت تقویت شرایط سرمایه‌گذاری، می‌تواند محرک رشد سایر بخش‌ها باشد. تسهیل مجوزها و ارائه بسته‌های انگیزشی، سرمایه‌گذاری را به سمت کیفیت و تنوع خدمات هدایت می‌کند.

پیشران ششم: سیاست‌های ملی گردشگری

سیاست‌های ملی، چارچوب حقوقی-مالی و جهت‌گیری راهبردی را تعیین کرده و میزان تخصیص منابع، حمایت از پروژه‌های زیرساختی، استانداردهای کیفیت و برنامه‌های تبلیغاتی را مشخص می‌کنند. در شبکه محلی MICMAC، این متغیر اثرگذاری قوی بر برنامه‌ریزی و رفتار سرمایه‌گذاران دارد. سیاست‌های ملی در زمینه حفاظت میراث، مدیریت پسماند و استانداردهای زیست‌محیطی، به‌طور غیرمستقیم بر جاذبه‌های طبیعی و کیفیت محیط شهری اثر می‌گذارند. هماهنگی این سیاست‌ها با ظرفیت‌های محلی مرنده، شرط کلیدی طراحی سناریوهاست.

پیشران هفتم: حمایت دولت محلی

حمایت شهرداری و نهادهای مدیریت شهری به دلیل قدرت اجرایی و نزدیکی به مسئله، از پیشران‌های مهم است. این حمایت‌ها شامل تسهیل مجوزها، مدیریت فضاهای عمومی، سرمایه‌گذاری شهرداری در زیرساخت و ایجاد همکاری میان ذی‌نفعان است. در برنامه‌ریزی شهری، این پیشران برای تحقق پروژه‌های منظر شهری، مسیرهای پیاده‌روی، ساماندهی فضاهای سبز و مدیریت رویدادهای محلی نقش بنیادین دارد. دولت محلی نه فقط عامل اجرایی، بلکه شکل‌دهنده شبکه همکاری و ایجاد قابلیت‌های نهادی برای آینده گردشگری مرنده است.

پیشران هشتم: توسعه اکوتوریسم

توسعه اکوتوریسم به دلیل پیوند مستقیم با جاذبه‌های طبیعی و حفاظت محیط‌زیست، یکی از پیشران‌های کلیدی است. در MICMAC، اکوتوریسم می‌تواند به کاهش تخریب محیطی، تقویت مدیریت پسماند و شکل‌دهی به زیرساخت‌های طبیعت محور منجر شود. این متغیر صرفاً یک محصول گردشگری نیست، بلکه منطقی توسعه‌ای است که روابط سایر متغیرها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. همچنین با تقویت اقتصاد محلی و مشارکت جوامع محلی در ارائه خدمات، نقش محوری در پیوند میان حفاظت و بهره‌برداری دارد.

پیشران نهم: حفاظت آثار تاریخی و بازسازی میراث

حفاظت و بازسازی آثار تاریخی، زمینه را برای جذب گردشگری فرهنگی و افزایش ماندگاری گردشگران فراهم می‌کند. بر اساس MICMAC، ارائه ایمن و قابل بازدید این آثار با روایتی فرهنگی غنی، بر کیفیت تجربه گردشگر، شکل‌گیری رویدادهای فرهنگی، توسعه بازار صنایع‌دستی و تقویت هویت مقصد اثر می‌گذارد. این پیشران با سیاست‌های ملی و حمایت دولت محلی پیوند جدی دارد و در تحلیل آینده، نه یک اقدام صرفاً مرمتی، بلکه محور توسعه‌ای برای ساختن برند فرهنگی مرنده و توسعه پایدار گردشگری محسوب می‌شود.

پیشران دهم: برنامه‌ریزی شهری پایدار و چشم‌انداز توسعه پایدار

برنامه‌ریزی شهری پایدار به عنوان پیشران مرکزی شبکه اثرات، جهت‌دهی به سایر مداخلات را تضمین می‌کند. این متغیر با ارائه چارچوب تصمیم‌گیری، نظام اولویت‌ها و استانداردهای زیست‌محیطی و اجتماعی، بر مدیریت پسماند، کیفیت محیط شهری، توسعه مسیرهای پایدار و هدایت سرمایه به سمت پروژه‌های سازگار با ظرفیت مکانی اثر می‌گذارد. در مرند، پایداری شهری به معنای هم‌زمانی توسعه گردشگری با مدیریت بهینه منابع و حفظ منظر شهری است. تقویت حکمرانی شهری و پایبندی به اصول برنامه‌ریزی پایدار، شرط لازم برای تحقق گردشگری کیفی و پایدار خواهد بود.

بحث

یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که توسعه گردشگری در شهر مرند از الگویی پیچیده و چند عاملی پیروی می‌کند که در آن، عوامل فضایی-کالبدی و طبیعی بیشترین وزن را دارند. پاسخ به سؤالات پژوهش به‌روشنی نشان می‌دهد که نخست، پیشران‌های کلیدی توسعه گردشگری شهر مرند به‌طور آشکاری به شاخص‌های فضایی (کالبدی) گرایش دارند؛ به‌گونه‌ای که عواملی مانند زیرساخت‌های حمل‌ونقل، موقعیت جغرافیایی و نزدیکی به مرز، چشم‌انداز شهرسازی و زیبایی بصری، مسیرهای پیاده‌روی و دوچرخه‌سواری، و وجود پارک‌ها و فضاهای سبز از تأثیرگذارترین و دو وجهی‌ترین پیشران‌ها محسوب می‌شوند. دوم، شاخص‌ها و پیشران‌هایی که نقش حیاتی و اثرگذارتری بر گردشگری مرند ایفا می‌کنند، عبارت‌اند از زیرساخت حمل‌ونقل، جاذبه‌های طبیعی (به ویژه کوه‌های میشو)، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، سیاست‌های ملی گردشگری، حمایت دولت محلی، توسعه اکوتوریسم، حفاظت از آثار تاریخی و برنامه‌ریزی شهری پایدار؛ این پیشران‌ها یا در ناحیه دو وجهی (تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بالا) یا در ناحیه تأثیرگذار (تأثیرگذاری بالا و تأثیرپذیری پایین) قرار گرفته‌اند و به عنوان نقاط اهرمی سیستم، تغییر در آن‌ها به‌طور زنجیره‌ای بر سایر متغیرها اثر می‌گذارد. سوم، این پیشران‌های کلیدی در قالب سه خانواده سناریو، آینده گردشگری مرند را شکل می‌دهند: در سناریوی مطلوب، هماهنگی میان حمل‌ونقل، سرمایه‌گذاری خصوصی، حفاظت از میراث و برنامه‌ریزی پایدار، مرند را به مقصدی منطقه‌ای با هویت طبیعی-فرهنگی تبدیل می‌کند؛ در سناریوی ایستا، تکیه صرف بر جاذبه‌های طبیعی بدون ارتقای زیرساخت‌های کلیدی، گردشگری فصلی و کم‌ارزشی را تداوم می‌بخشد؛ و در سناریوی نامطلوب، ضعف همکاری منطقه‌ای، کاهش سرمایه‌گذاری و نادیده گرفتن پایداری، به تخریب محیط‌زیست، فرسایش میراث و خروج گردشگران

می‌انجامد. بنابراین، آینده گردشگری مردن نه به یک عامل واحد، بلکه به پیکربندی خاصی از روابط میان این پیشران‌ها وابسته است و تنها از طریق مداخله هم‌زمان و هوشمندانه در پیشران‌های دو وجهی و تأثیرگذار می‌توان به سناریوی مطلوب دست یافت.

در مجموع، بحث علمی این پژوهش نشان می‌دهد که آینده گردشگری مردن نه به یک عامل واحد، بلکه به پیکربندی خاصی از روابط میان پیشران‌های کالبدی، طبیعی، مدیریتی و منطقه‌ای وابسته است و هرگونه سناریوی موفق باید در آن، تعادل میان حفاظت از جاذبه‌های طبیعی (کوه میشو)، ارتقای زیرساخت‌های دسترسی، تسهیل سرمایه‌گذاری خصوصی و هماهنگی سیاست‌های ملی-محلی برقرار شود.

نتیجه‌گیری

بر اساس یافته‌های حاصل از تحلیل اثرات متقاطع (MICMAC) و مرور نظام‌مند متون نظری و پیشینه پژوهش، می‌توان نتیجه گرفت که توسعه گردشگری در شهر مردن بیش از هر چیز تابع شبکه‌ای پیچیده و غیرخطی از پیشران‌های فضایی-کالبدی، طبیعی و مدیریتی است. از میان ۴۰ پیشران اولیه شناسایی‌شده در شش گروه تخصصی، ده پیشران کلیدی شامل زیرساخت‌های حمل‌ونقل، جاذبه‌های طبیعی (به ویژه کوه‌های میشو)، دسترسی بین منطقه‌ای، موقعیت جغرافیایی و نزدیکی به مرزهای بین‌المللی، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، سیاست‌های ملی گردشگری، حمایت دولت محلی، توسعه اکوتوریسم، حفاظت از آثار تاریخی و برنامه‌ریزی شهری پایدار، نقش تعیین‌کننده در آینده گردشگری این شهر ایفا می‌کنند. بررسی ماتریس اثرات متقاطع نشان داد که سیستم گردشگری مردن از نوع «ساختار خاص با قابلیت کنترل پایین توسط بازیگران» است؛ به این معنا که تعداد پیشران‌های تکراری در میان تأثیرگذارترین و تأثیرپذیرترین متغیرها پایین بوده و در نتیجه، آینده این شهر بیش از آنکه در دست تصمیم‌گیران متمرکز باشد، حاصل تعامل پیچیده میان عوامل ساختاری (مانند موقعیت مرزی و اقلیم) و عاملیتی (مانند سرمایه‌گذاری و سیاست‌گذاری) است. پیشران‌های دو وجهی (تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بالا) مانند زیرساخت حمل‌ونقل، کیفیت اقامتگاه‌ها و جاذبه‌های طبیعی، مهم‌ترین نقاط اهرمی سیستم محسوب می‌شوند و هرگونه مداخله راهبردی باید در درجه اول متوجه این دسته باشد. در مقابل، شاخص‌های فناوری و اطلاع‌رسانی نظیر دسترسی به اینترنت، هوشمند سازی و نقش رسانه‌ها در ناحیه متغیرهای مستقل یا کم تأثیر قرار گرفته‌اند که نشان می‌دهد در شرایط کنونی مردن و با وجود کمبودهای زیرساختی پایه، فناوری‌های پیشرفته به عنوان پیشران درجه دوم ظاهر می‌شوند. از نظر سناریوهای محتمل، سه وضعیت قابل تصویر است: سناریوی مطلوب که در آن هماهنگی میان حمل‌ونقل، سرمایه‌گذاری خصوصی، حفاظت از میراث و برنامه‌ریزی پایدار برقرار شده و مردن به مقصدی منطقه‌ای با هویت طبیعی-فرهنگی تبدیل می‌شود؛ سناریوی ایستا که در آن صرفاً به جاذبه‌های طبیعی تکیه شده اما زیرساخت‌های کلیدی ارتقا نمی‌یابد و در نتیجه گردشگری فصلی و کم‌ارزش باقی می‌ماند؛ و سناریوی نامطلوب که در آن ضعف همکاری منطقه‌ای، کاهش سرمایه‌گذاری و نادیده گرفتن پایداری، به تخریب محیط‌زیست، فرسایش میراث و خروج گردشگران منجر می‌شود. در مجموع، پژوهش حاضر اثبات کرد که الگوی توسعه گردشگری در شهرهای مرزی با ویژگی‌های خاص مکانی مانند مردن، با الگوهای رایج در کلان‌شهرها تفاوت بنیادین دارد و غلبه پیشران‌های طبیعی و کالبدی-فضایی بر پیشران‌های فرهنگی و فناوری، لزوم طراحی مدل‌های بومی و منطقه‌ای مبتنی بر تحلیل اثرات متقاطع را نشان می‌دهد. بنابراین، برای خروج مردن از وضعیت یک شهر عبوری و حاشیه‌ای و تبدیل آن به یک مقصد گردشگری پایدار و رقابتی در شمال غرب ایران، ضروری است که سیاست‌گذاران و مدیران شهری ضمن تمرکز بر پیشران‌های دو وجهی، هماهنگی بین‌بخشی در سطوح محلی، ملی و فرامرزی را تقویت کرده و هر دو سال

یکبار ماتریس پیشران‌ها را به‌روزرسانی نمایند تا بتوان تغییرات محیطی و منطقه‌ای را سریعاً به سناریوهای اجرایی اعمال کرد.

حامی مالی

این اثر حامی مالی نداشته است.

سهم نویسندگان در هر پژوهش

نویسندگان در تمام مراحل و بخش‌های انجام پژوهش سهم برابر داشتند.

تضاد منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و با انتشار این مقاله ندارند.

تقدیر و تشکر

نویسندگان از همه کسانی که در انجام پژوهش به ما یاری رساندند به ویژه کسانی که کار ارزیابی کیفیت مقالات را امجان دادند تشکر و قدردانی می‌نمایند.

منابع

- ابراهیم‌زاده، عیسی؛ کاظمی‌زاد، شمس‌الله و اسکندری، محمد. (۱۳۹۰). برنامه‌ریزی استراتژیک توسعه گردشگری با تأکید بر گردشگری مذهبی (موردشناسی: قم). فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۷۶، ۱۱۵-۱۴۱.
- احمدی، منیژه. (۱۳۹۷). تحلیل عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری فرهنگی و اثرات آن در پایداری اقتصادی نواحی روستایی استان زنجان. فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۸(۲۹)، ۷۹-۹۲. <https://doi.org/20.1001.1.22516735.1397.8.29.7.5>
- اسماعیل‌زاده، حسن و اسماعیل‌زاده، یعقوب. (۱۳۹۵). ارزیابی پایداری گردشگری و تعیین راهبرد بهینه توسعه گردشگری در بندر انزلی. مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، ۱۱(۳۴)، ۱۱۵-۱۳۱.
- آقاپور، علی و پهلوان، فاطمه. (۱۳۸۶). آینده‌نگری؛ مبانی، ضرورت‌ها و روش‌شناسی‌ها. فصلنامه راهبرد یاس، ۹، ۱۵۴-۱۷۶.
- بحرینی، سید حسن و جهانی مقدم، حمیدرضا. (۱۳۸۳). استفاده از توان‌های بالقوه مناطق جهت توسعه گردشگری (مورد خاص: پارک موزه نفت مسجدسلیمان). مجله محیط‌شناسی، ۳۵، ۳۳-۵۰.
- بهزادی، صدیقه؛ رهنما، محمدرحیم؛ جوان، جعفر و عنابستانی، علی‌اکبر. (۱۳۹۷). شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری با رویکرد آینده‌نگاری (مطالعه موردی: استان یزد). فصلنامه مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، ۹(۳۳)، ۳۷-۵۲.
- حیدری چپانه، رحیم؛ رضاطبع ازگمی، سدید خدیجه؛ سلطانی، ناصر و معتمدی‌مهر، اکبر. (۱۳۹۲). تحلیلی بر سیاست‌گذاری گردشگری در ایران. مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ۲(۵)، ۱۱-۳۲.
- ختایی، محمود؛ فرزین، محمدرضا و موسوی، علی. (۱۳۹۰). اندازه‌گیری کارایی هتل‌های شهر تهران با استفاده از روش تحلیل پوششی داده‌ها. فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی، ۸(۲)، ۱-۲۴.
- زالی، نادر و بهشتی، محمدباقر. (۱۳۸۸). شناسایی عوامل کلیدی توسعه منطقه‌ای با رویکرد برنامه‌ریزی بر پایه سناریو (مطالعه موردی: استان آذربایجان شرقی). نشریه برنامه‌ریزی و آمایش فضا، ۱۱(۱)، ۱۱-۶۰.
- سعیده زرابادی، زهراالسادات، و عبدالله، بهار. (۱۳۹۲). ارزیابی عوامل مؤثر در توسعه صنعت گردشگری منطقه آزاد چابهار با بهره‌گیری از روش فرایند تحلیل شبکه ای (ANP). معماری و شهرسازی ایران، ۶(۴)، ۳۷-۴۸.
- رسولی، سید حسن؛ رجبی؛ آریتا و متولی، صدرالدین. (۱۴۰۳). تبیین الگوی گردشگری با محوریت توسعه منطقه‌ای (مورد مطالعه: شهر ساری). جغرافیا و توسعه ناحیه ای، ۲۲(۲)، ۱۶۸-۱۳۹. doi: 10.22067/jgrd.2023.85239.1357

- سقای، عیسی. (۱۳۹۳). تدوین سناریوهای توسعه گردشگری استان اردبیل با رویکرد آینده‌نگاری. *فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی انسانی*، ۴۶(۲)، ۲۷۹-۲۹۸.
- شمس، شهاب‌الدین؛ حسینی، ابوالحسن و خورشیدان، رادمان. (۱۳۹۵). تحلیل و ارزیابی روش تحلیل سلسله مراتبی فازی در اولویت‌بندی سناریوهای توسعه گردشگری روستایی. *برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری*، ۵(۱۸)، ۱۵۸-۱۷۸.
- قهرمانی‌فرد، حسین؛ حسین‌زاده دلیر، کریم و موسوی، میر سعید. (۱۴۰۰). شناخت و ارزیابی پیشران‌های حیاتی مؤثر بر آینده توسعه گردشگری (مطالعه موردی: کلان‌شهر تبریز). *مجله گردشگری شهری*، ۸(۱)، ۶۷-۸۲.
- کاظمی، مهدی. (۱۳۸۶). *مدیریت گردشگری*. (چاپ دوم). انتشارات سمت.
- ماکوئی طالاتپه، منیژه؛ موسوی، میرنجف و جوان، خدیجه. (۱۴۰۱). تحلیل و ارزیابی رقابت‌پذیری منطقه‌ای در برنامه‌ریزی توسعه گردشگری (مطالعه موردی: شهرستان جلفا). *پژوهش‌های جغرافیایی/ انسانی*، ۵۴(۳)، ۱۱۲۵-۱۱۴۲.
- <https://doi.org/10.22059/jhgr.2021.312426.1008197>
- ماهنامه تدبیر. (۱۳۸۶). آینده‌نگاری: ابزاری برای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی. *ماهنامه تدبیر*، ۱۸۶، ۶.
- مقیم، ابوالفضل. (۱۳۹۴). معرفت‌شناسی آینده‌پژوهی در رویکردهای نظری به برنامه‌ریزی شهری، معماری و صنعت ساختمان. *مدیریت شهری*، ۳۸، ۷۵-۱۰۴.
- موسوی، میرنجف؛ ویسیان، محمد؛ محمدی حمیدی، سمیه و اکبری، مهناز. (۱۳۹۴). بررسی و اولویت‌بندی توان‌ها و زیرساخت‌های توسعه گردشگری با روش‌های تصمیم‌گیری چند معیاره (مورد مطالعه: شهرستان‌های استان کردستان). *مجله گردشگری شهری*، ۲(۱)، ۱۷-۳۱.
- هال، مایکل جان و کالین، جی. (۱۳۷۸). *سیاست‌گذاری جهانگردی*. (سید محمد اعرابی، مترجم). دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

References

- Aghapour, A., & Pahlavan, F. (2007). Foresight: Foundations, necessities and methodologies. *Yas Strategy Quarterly*, 9, 154-176. [in persian].
- Ahmadi, M. (2018). Analysis of factors affecting cultural tourism development and its effects on economic sustainability of rural areas in Zanjan Province. *Regional Planning Quarterly*, 8(29), 79-92. <https://doi.org/10.1001.1.22516735.1397.8.29.7.5> [in persian].
- Baharini, S. H., & Jahani Moghaddam, H. R. (2004). Utilizing the potential of regions for tourism development (Case study: Masjed Soleyman Oil Museum Park). *Environmental Sciences Journal*, 35, 33-50. [in persian].
- Behzadi, S., Rahnema, M. R., Javan, J., & Anabestani, A. A. (2018). Identification of key factors affecting tourism development with a foresight approach (Case study: Yazd Province). *Quarterly Journal of Geographical Studies of Arid Regions*, 9(33), 37-52. [in persian].
- Bires, Z., & Raj, S. (2020). Tourism as a pathway to livelihood diversification: Evidence from biosphere reserves, Ethiopia. *Tourism Management*, 81, 104159.
- Ebrahimzadeh, I., Kazemizad, S., & Eskandari, M. (2011). Strategic planning for tourism development with emphasis on religious tourism (Case study: Qom). *Human Geography Research Quarterly*, 76, 115-141. [in persian].
- Esmailzadeh, H., & Esmailzadeh, Y. (2016). Evaluation of tourism sustainability and determination of optimal tourism development strategy in Bandar Anzali. *Human Settlements Planning Studies*, 11(34), 115-131. [in persian].
- Gharamani Fard, H., Hosseinzadeh Dalir, K., & Mousavi, M. S. (2021). Identification and evaluation of critical drivers affecting the future of tourism development (Case study: Tabriz Metropolis). *Journal of Urban Tourism*, 8(1), 67-82. [in persian].
- Hall, M. J., & Colin, J. (1999). *Tourism policy*. (S. M. A'rabi, Trans.). Cultural Research Bureau. [in persian].

- Heydari Chianeh, R., Rezatab Azgomi, S. K., Sultani, N., & Motamedi Mehr, A. (2013). An analysis of tourism policy in Iran. *Journal of Tourism Planning and Development*, 2(5), 11-32.
- Heydari Chianeh, R., Rezatab Azgomi, S. K., Sultani, N., & Motamedi Mehr, A. (2013). An analysis of tourism policy in Iran. *Journal of Tourism Planning and Development*, 2(5), 11-32. [in persian].
- Kazemi, M. (2007). *Tourism management* (2nd ed.). SAMT Publications. [in persian].
- Khatayi, M., Farzin, M. R., & Mousavi, A. (2011). Measuring the efficiency of hotels in Tehran using data envelopment analysis. *Economic Research Quarterly*, 8(2), 1-24. [in persian].
- Makuei Talatepe, M., Mousavi, M., & Javan, K. (2022). Analysis and evaluation of regional competitiveness in tourism development planning (Case study: Jolfa County). *Human Geography Research*, 54(3), 1125-1142. <https://doi.org/10.22059/jhgr.2021.312426.1008197> [in persian].
- Marinello, S., Butturi, M. A., Gamberini, R., & Martini, U. (2023). Indicators for sustainable touristic destinations: A critical review. *Journal of Environmental Planning and Management*, 66(1), 1-30. <https://doi.org/10.1080/09640568.2021.1978407>
- Matteucci, X., et al. (2022). Envisioning the futures of cultural tourism. *Futures*, 142, 103006. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2022.103006>
- Moghimi, A. (2015). Epistemology of futures studies in theoretical approaches to urban planning, architecture and building industry. *Urban Management*, 38, 75-104. [in persian].
- Mousavi, M., Vaisian, M., Mohammadi Hamidi, S., & Akbari, M. (2015). Investigation and prioritization of tourism development potentials and infrastructures using multi-criteria decision-making methods (Case study: Counties of Kurdistan Province). *Journal of Urban Tourism*, 2(1), 17-31. [in persian].
- Rachiotis, T. (2024). Management of cultural routes as the new status quo in urban cultural tourism. *Journal of Sustainable Development and Cultural Tourism*.
- Rasouli, S. H., Rajabi, A., & Motavali, S. (2024). Explaining the tourism pattern with a focus on regional development (Case study: Sari City). *Geography and Regional Development*, 22(2), 139-168. <https://doi.org/10.22067/jgrd.2023.85239.1357> [in persian].
- Saeideh Zarabadi, Z. S., & Abdollah, B. (2013). Evaluation of effective factors in the development of tourism industry in Chabahar Free Zone using analytic network process (ANP). *Iranian Architecture and Urbanism*, 6, 37-48. [in persian].
- Saghaee, I. (2014). Developing tourism development scenarios for Ardabil Province with a foresight approach. *Human Geography Research Quarterly*, 46(2), 279-298. [in persian].
- Shams, S. H., Hosseini, A., & Khorshidan, R. (2016). Analysis and evaluation of fuzzy analytic hierarchy process in prioritizing rural tourism development scenarios. *Tourism Planning and Development*, 5(18), 158-178. [in persian].
- Tadbir Monthly. (2007). Foresight: A tool for policy-making and planning. *Tadbir Monthly*, 186, 6.
- Tadbir Monthly. (2007). Foresight: A tool for policy-making and planning. *Tadbir Monthly*, 186, 6. [in persian].
- Thabet, A. (2007). An approach to a strategy for improving Libya's tourism industry. *International Biennial Tourism*, 22-34.
- Wu, D. C., Cao, Z., Wen, L., & Song, H. (2021). Scenario forecasting for global tourism. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 45(1), 28-51.
- Zali, N., & Beheshti, M. B. (2009). Identification of key factors of regional development with scenario-based planning approach (Case study: East Azerbaijan Province). *Journal of Planning and Spatial Planning*, 11(1), 11-60. [in persian].